

Kármán Gábor

Habíb aga budai magyar tolmács*

Az elmúlt húsz év historiográfiájában az Oszmán Birodalom és a keresztény Európa közötti kapcsolatok történetében kiemelt figyelem fordult a két markánsan különböző társadalmi szerkezettel és politikai berendezkedéssel bíró világ között kommunikációt biztosító közvetítőkre. Noha a szakirodalmat figyelemmel követők korábban is rálapozhattak egyes tolmácsok életrajzainak feldolgozására, a kurrens történetírói trendekben ezek kiemelt jelentőséghez jutottak.¹ Az uralkodói udvarok közötti kapcsolattartás merev sémákban felfogott értelmezésétől szabadulni akaró új diplomáciatörténet számos izgalmas jelenségre mutatott rá velük kapcsolatban, méltatva szerepüket nemcsak a politikai kommunikáció, hanem a kultúrák kölcsönös megismerésének folyamatában is. Figyelemre méltó eredmények születtek azok életútjával kapcsolatban is, akik az egyes európai országokból érkezve tanulták meg a nyelvet és a számukra idegen politikai és kulturális közegben való eligazodást, de legalább ugyanennyi tanulmány vizsgálta azok karrierjét, akik oszmán közegben nőttek fel és a Fényes Porta alkalmazta őket különböző fordítási (és ahhoz kötődően tanácsadási) feladatokra.²

Ezek a tanulmányok szinte kizárólag a birodalmi központban működő közvetítőkre koncentráltak, ami természetes is, hiszen az oszmán diplomáciai élet legfontosabb színtere a szultáni udvar, a Fényes Porta volt. Történtek azonban sokat ígérő kísérletek arra is, hogy a jelenséget a politikai hierarchiában alacsonyabb szinten álló hatalmi centrumokban is megfigyeljük. A Budáról évtizedeken keresztül a Habsburgoknak (és kisebb mértékben Erdélynek) jelentéseket író Hüszejn csaus – születési nevén Alexander Fischer, álnevén Hans Caspar – frissen megjelent életrajza nyilvánvalóvá teszi, hogy a sokkal szűkösebben rendelkezésre álló dokumentáció ellenére ebben a közegben is lehetséges nagyon hasonló kérdések vizsgálata, mint amelyeket a Fényes Portán élő dragománokkal kapcsolatos kutatás részletesen tárgyalt.³

Ez a tanulmány egy másik budai renegát magyar tolmács, Habíb aga tevékenységére koncentrálna. Apropióját egy, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárából frissen előkerült, 1630-ban íródott levél adja, amelyben az általában a budai beglerbégek leveleit fogalmazó aga saját nevében szólal meg, és olyan

* A tanulmány a European Research Council CoG 101043451 projektjének keretében készült.

¹ Néhány fontosabb tanulmány: Camariano 1970; Matuz 1975; Szakály–Tardy 1989; Hering 1994.

² Alapvető irodalom, további bibliográfiával a különböző államokból érkező tolmácsokról: Kerekes 2004; Hamilton 2009; Tóth 2019; Cziráki 2024. A portai tolmácsokról: Hamilton 1994; Rothman 2009, 2013, 2021; Krstić 2011; Kármán 2016.

³ Szabados 2023. Korábbi változata: Szabados 2016.

tevékenységeiről számol be nyilvánosan az Erdélyi Fejedelemséget kormányzó Bethlen Istvánnak, ami még ebben a többes lojalitáshoz szokott közegben is meglepő. Elemzésemben – amellett, hogy eddig ismert életút-rekonstrukcióját néhány elemmel gazdagítom – megpróbálom megérteni ennek az oszmán tisztségviselőnek a személyes motivációját, a szigorúan, eseménytörténetként értelmezett politikatörténeti rekonstrukciót a szükséges minimumra szorítva, ahogy azt az új diplomáciatörténeti kutatások aktorközpontú irányzata ajánlja.⁴

BUDA MINT DIPLOMÁCIAI KÖZPONT

A budai beglerbégek különleges pozíciót foglaltak el az Oszmán Birodalom tartományi kormányzói között. Az irányításuk alatt álló terület úgynevezett nagy beglerbégségnek számított, ami nem annyira az ejálet méretére, inkább a vele járó presztízsre vonatkozott, és valószínűleg azon alapult, hogy a tartomány központja korábban királyi székhely volt. 1623 után folyamatossá vált az a 16. században még csak kivételes esetekben elnyert megtiszteltetés is, hogy a beglerbégek használhatták a vezíri címet, tehát elméletileg a szultáni tanács tagjai közé tartoztak. A funkció presztízsét jelzi, hogy a budai beglerbégi cím elnyeréséért az azt megszerzőknek kétszer annyiilletéket kellett befizetniük, mint például a temesvári pasáknak, de a hivatal birtokosai számtalan alkalommal jelezték azt is, hogy felügyeleti jogkörrel rendelkeztek a többi magyarországi és balkáni provincia fölött. Kádizáde Ali pasa például 1608 és 1616 közötti leveleiben rendszeresen a következő intitulációt használta: „Mi Vezér Ali pasa, az Szent Istennek engedelméből az hatalmas és győzhetetlen császárunknak az tengeren innen lévő hadainak, és Bosznán, Tömösváron, Egrön, Kanizsán és több várain szerdárja, gondviselője és fő helytartója Budán etc.”⁵ Még ha a szerdári címet (amely klaszszikus értelemben egy-egy hadjárat terület egy évre kinevezett oszmán katonai főparancsnokát jelölte) nem is mindegyik beglerbég tette ki a neve mellé, mások is szívesen hangoztatták, milyen alárendelt szerepet játszik hozzájuk képest a hódoltság összes többi tisztségviselője.

Még ha az alá-fölérendeltségi viszony tartalmát részleteiben nem is igazán ismerjük, az egyértelmű, hogy a határokon átívelő kapcsolatok kézben tartásában a budai kormányzók bírtak a legmagasabb jogkörökkel. Minden határmenti ejálet vezetője szükségszerűen levelezésben állt a másik oldalon a hierarchiában vele azonos szinten álló tartományi kormányzóval, de csak Buda helytartói mondhatták el magukról, hogy a Habsburg Birodalom legmagasabb szintjével is állandó kapcsolatban voltak. Igen sok olyan levelük maradt fenn, amelyben a bécsi Haditanács elnökével, magas rangú Habsburg miniszterekkel, vagy személyesen

⁴ von Thiessen 2011; Strohmeyer 2017: 182–183.

⁵ Bayerle (ed.) 1991: 134–260. A budai pasák jogállásáról: Fekete 1944: 187–200; Dávid 2002: 111–113; Fodor 2003.

a császárral egyeztettek a határvidék konfliktusairól, még mielőtt a problémákról a Fényes Portát informálták volna.⁶

Buda beglerbégeinek diplomáciai súlya azon is lemérhető, hogy székhelyük jelentette a Konstantinápoly felé tartó Habsburg követek első jelentősebb állomását. Noha a Dunán érkező diplomaták már Esztergom szandzsákbégjénél is tiszteletüket tették, Budán került sor az első igazán fényes körülmények között végbemenő audienciára egy oszmán tisztségviselőnél. Ennek során a követek akár kisebb léptékű (bár a határvidék ügyei szempontjából igencsak jelentős) politikai tárgyalásokat is bonyolítottak, és rendszeresen hoztak ajándékot is a beglerbégeknek.⁷ A 17. században, amikor kialakult a szertartásrend, miszerint a békekötések után egyszerre indul főkövetség Bécsből Konstantinápolyba, illetve az ellenkező irányba, és ezek mind oda-, mind visszaújukon egyszerre lépik át a határt, számos magas rangú diplomata élvezhette hosszabb ideig a budai udvar vendégszeretetét, amíg követtársa a másik oldalról meg nem érkezett. Ez persze időnként nyomásgyakorlásra is lehetőséget nyújtott a beglerbégeknek: a fennmaradt levelezésben számos példát találunk a vádra, hogy a budai pasák jóformán túszul tartják maguknál a Habsburg diplomatákat.⁸

Még akkor is, amikor nem érkeztek magasabb rangú követségek Budára, alacsonyabb presztízsű, sokszor a Habsburgok által alkalmazott tolmácsok köréből érkező diplomaták jóformán egymásnak adták a kilincset a pasa udvarában. Az általuk tárgyalt ügyek kisebb konfliktusoktól a nagyobb követségek előkészítésén át egészen nagy formátumú kérdésekhez való hozzászólásig terjedhettek, például abban az esetben, amikor a Konstantinápolyból érkező hivatalos békeokmányokat Bécsbe juttatásuk előtt Budán átnézték a keleti nyelveknek a császári udvarból érkező szakértői, és még a ceremóniális követség indulása előtt felhívták a figyelmet az azokban található hiányosságokra.⁹

Különösen fontos szerepet játszottak az oszmán–Habsburg diplomáciai kapcsolatok üzemeltetésében a budai beglerbégek a 17. század kezdete óta. A korábbi békekötésekkel szemben, amelyek tárgyalásához a Habsburg uralkodó követeket küldött Konstantinápolyba és nekik kellett a feltételeket kialakítani a nagyvezírral, a tizenöt éves háborút lezáró zsitvatoroki békét már a határvidéken kötötte két tárgyalóbizottság, az oszmán delegáció vezetője pedig Kádizáde Ali budai pasa és Habíb efendi, a budai kádi volt. Az 1620-as években újrainduló tárgyalások ebből a megoldásból csináltak rendszert: az 1625. évi gyarmati, majd az 1627. évi szőnyi tárgyalásokon is a budai beglerbégek kaptak megbízatást a Fényes

⁶ Takáts–Eckhart–Szekfű (szerk.) 1915; Bayerle (ed.) 1972, 1991; Kármán et al. (eds) 2022; Szabados 2023: 145–148. Az 1620-as évek második felében a hivatalt betöltő Mürtezä pasa levelezési kapcsolathálózatát Mahmut Halef Çevrioğlu rekonstruálta, sajnos a magyar levelezőpartnerekre szinte semmilyen figyelmet nem fordítva: Çevrioğlu 2022.

⁷ Jajczay 1934; Kerekes 2004: 1194–1196; Procházka–Eisl–Römer 2009; Radway 2017: 134–218. A budai pasa megajándékozásával kapcsolatos problémákról: Kármán 2014: 655–657.

⁸ Például Hans Jakob Kurz von Senftenau esetében: Kármán et al. (eds) 2022: 209–217. A határátlépés ceremóniájáról: Strohmeyer 2020; Cziráki 2024: 102–103.

⁹ Cziráki 2024: 88, 99–106.

Portáról a procedúra főtárgyalói tisztének betöltésére, és a tényleges egyeztetéseket az általuk kijelölt delegációk végezték a két hatalom által birtokolt erődök vonalai között fekvő településeken. Az 1642. évi második szőnyi békét hasonló körülmények között hozták tető alá.¹⁰

Ennek a kiemelt diplomáciai funkciónak a betöltéséhez természetesen szükség volt egy jól bejáratott hivatali gépezetre is. A beglerbégeket azonban – híven az Oszmán Birodalom tartományi igazgatásában általánosan megfigyelhető rotációs elvhez – a birodalmi központ meglehetősen sűrűséggel, általában néhány évenként lecserélte, és a frissen érkező tartományi kormányzók jó része semmiféle tapasztalattal nem rendelkezett a birodalom északnyugati határvidékével kapcsolatban.¹¹ Noha néhány legközvetlenebb munkatársukat az oszmán tisztségviselők gyakran vitték magukkal új állomáshelyükre,¹² az adminisztráció többi tagja általában helyben maradt, így nekik volt esélyük arra, hogy mélyebb tudást szerezzenek egy adott hely viszonyrendszereiről (de akár egy közepes méretű régióról is), és ennek révén építsenek maguknak karriert. Nem véletlen, hogy a kisebb-nagyobb konfliktusok kezelése, vagy legalább a jó viszony fenntartása végett Budára érkező erdélyi követek rendszeresen hoztak ajándékokat a beglerbég udvartartása prominens tagjainak is. Számítottak rá, hogy a szultáni adminisztrációban megtalálható posztokhoz hasonló hivatalokat betöltő budai tisztségviselők, a defter kiháják, reisz effendik, csausbasik és kapudzsilár kiháják ennek fejében jóindulattal taglalják majd a fejedelem törekvéseit az egymást követő tartományi kormányzók előtt.¹³

A hosszabb távon a budai adminisztrációban szereplő hivatalnokok között is kiemelt szerepet tölthettek be a diplomáciai kapcsolattartás szempontjából a budai beglerbégek írnokai. A hosszú ideig szolgáló, nagy tapasztalatra szert tevő deákok ugyanúgy a diplomáciai érintkezés helyes formáinak szakértőivé, illetve a korábbi kommunikációra vonatkozó tudás hiteles forrásaivá váltak, mint a Fényes Portán szolgáló társaik. Akárcsak Konstantinápolyban, a legmagasabb szintű levelezést fogalmazó írkok a budai udvarban is olyan dolgokról értesülhettek, amelyekhez az adminisztráció számos más szintjének nem lehetett hozzáférése. Ez pedig annak ellenére is nagy súlyt biztosított számukra, hogy adminisztratív hatalommal, eljárási jogkörökkel nem rendelkeztek.¹⁴ Hüszejn csaus, alias Hans Caspar életútja híven mutatja, hogy a tolmácsok mindezen előnyeikből nemcsak

¹⁰ Salamon 1867: vi–xlv; Majláth 1885; Papp 2018: 95–97; Juhász 2020.

¹¹ A budai beglerbégek máig is használható listája: Gévay 1841. A rotációs elvről: Barkey 1996.

¹² Lásd például Kászim kethüda esetét Fóti Miklós és Sz. Simon Éva jelen *Korall*-számában olvasható tanulmányában.

¹³ Kármán 2014: 651–652. Lásd például az 1635. évi ajándéklistát: Beke–Barabás (szerk.) 1888: 164–165. A budai pasa udvaráról: Fekete 1944: 199; Dávid 2002: 104–109; Fodor 2003: 472; Molnár 2009: 51–52. A defter kihája kincstári igazgatási funkciót látott el, a reisz effendi a kancellária működéséért felelt, a csausbasi a különböző szolgálatok ellátásával megbízott csausok vezetője volt, míg a kapudzsilár kihája a kapuőrök élén állt.

¹⁴ A budai magyar deákok történetének klasszikus feldolgozása: Takáts 1915. A tolmácsokról mint a korábbi adminisztráció döntéseire vonatkozó információk forrásáról: Kármán 2016: 59–61.

az oszmán adminisztráció keretein belül voltak képesek tőkét kovácsolni, de azt a Konstantinápolyban megszokott módon Budán is pénzre válthatták, idegen hatalmakat látva el a birodalom belső életéről szóló információval.¹⁵

HABÍB AGA ÉLETÚTJA

Az első olyan levél dátuma, amelyet Habíb aga kézírásával ismerünk és a budai beglerbég nevében íródott, 1627. február 12. Ugyanebből az évből származnak az első említések is a ránk maradt forrásanyagban, amelyek a tartomány helytartója mellett betöltött tolmácsi feladatairól tanúskodnak.¹⁶ Korábbi életútjáról egyetlen forrás sem szól: az agának nincs olyan megnyilvánulása, amelyben nyilatkozna megelőző éveiről, és kortársaitól sem maradt fenn olyan feljegyzés, amelyből erre következtethetnénk. Mindazon levelek írásképe, amelyeket igazolhatóan Habíb aga írt, meglehetősen egyedi, nyelvhasználat és ortográfia terén is nehezen elteveszthető megoldásokat használ. Így elvben lenne esélyünk arra, hogy karrierjének a Budára kerülését megelőző szakaszairól is megállapításokat tehessünk. Azon gyűjtemények szűrőpróbaszerű átvizsgálásával azonban, amelyek oszmán tisztségviselőktől nagy számú eredeti levelet tartalmaznak, csak egy viszonylag gyenge lábakon álló hipotézist lehet megfogalmazni.¹⁷

Az aga első, rövid életrajzát összeállító Szabados János fedezett fel a bécsi levéltári anyagban egy 1615-ből származó levelet, amely a kanizsai Musztafa efendi nevében íródott, és amelynek írásképe egyes elemekben hasonlít Habíb aga tíz évvel későbbi kézírásához. 1614 decemberéből a Batthyány-levéltár igen gazdag anyagából szintén előkerült egy levél, amely egy bizonyos Júsuf kihája nevében íródott, és a karakterek által keltett összbenyomás felidézi azt, amelyet a későbbiben a Habíb aga által jegyzett dokumentumok olvasói érezhetnek.¹⁸ A betűk egyenkénti összehasonlítása azonban számos különbséget tár fel, amelyek még akkor is igencsak kétségesse teszik az azonosítást, ha tekintetbe vesszük, hogy kisebb mértékben tíz év alatt ugyanannak az írónak az írása is változhat.

1623–1624 során Szarhos Ibrahim pasa írnokának három levele kelti azt a gyanút, hogy Habíb aga kézírását látjuk.¹⁹ Ha valóban Kanizsáról érkezett, nem világos, hogyan kerülhetett az írnok az anyai ágon a hírneves Szokollu családhoz is kötődő boszniai beglerbég szolgálatába. Karrierje során Ibrahim több magyarországi pozíciót is betöltött, sőt, kanizsai beglerbég is volt, de 1605 és 1608 között, tehát jóval azelőtt, hogy Habíb aga esetleges kanizsai tartózkodásáról

¹⁵ Szabados 2016, 2023.

¹⁶ Kármán et al. (eds) 2022: 331–333; Salamon (szerk.) 1867: 47, 49, 51, 155, 202–203.

¹⁷ Lásd az egyik Habíb aga által írt levél faksimile kiadását: Kármán et al. (eds) 2022: 25.

¹⁸ Szabados 2023: 151; Júsuf kihája levele Batthyány Ferencnek (Kanizsa, 1614. december 9.). MNL OL P 1314 no. 22922.

¹⁹ Szarhos Ibrahim pasa levelei Batthyány Ferencnek (Banja Luka, 1623. július 22.; Száva vize mellett, 1623. augusztus 7.; „Boszniaországban”, 1624. április 24.). MNL OL P 1314 no. 20671, 48069, 48070. Ibrahim pasa leveleiről: Tóth 2013.

vannak dokumentumaink.²⁰ Mindenesetre ha az azonosítás helyes, minden valószínűség szerint Habíb aga erdélyi kapcsolatai ebben az egy évben jöttek létre. Mivel a szultán 1623-ban Ibrahim pasát nevezte ki szerdárnak a magyarországi frontra és őt bízta meg Bethlen Gábor Habsburg-ellenes háborújának támogatásával, a magyar tolmácsnak alkalmasint arra is lehetősége nyílt, hogy a fejedelemmel személyes ismeretséget kössön. Noha a hadjárat kudarcáért Bethlen a boszniai beglerbéget tette felelőssé, hiszen az ő katonai egységeinek lázadása miatt kellett fegyverszünetet kötnie a morvaországi Hodonín mellett körülzárt császári csapatokkal, a renegát magyar tolmács szempontjából a hadjárat – ha valóban innen erednek erdélyi összeköttetései – egy gyümölcsöző kapcsolat kezdetét jelentette.²¹

1624 után a következő adatunk Habíb agáról a már említett 1627. februári, a budai beglerbég nevében írott levél. Ettől kezdve folyamatosan ő fogalmazta a hódoltság legfontosabb akkori vezetőjének, Mürtezá pasának a kancelláriájáról kikerülő magyar nyelvű iratokat, egészen a beglerbég 1630. márciusi távozásáig.²² A szerájiskolában nevelkedett, majd tehetségét az 1620-as évek elején kis-ázsiai posztokon bizonyító Mürtezá 1624 második felében kerülhetett a birodalom északnyugati határvidékére, éppen a boszniai ejálet élére. 1626 nyarán a szultán őt is Magyarországra rendelte, és amikor a hadjárat kijelölt szerdárja, Szúfi Mehmed budai pasa augusztus közepén hirtelen meghalt, Mürtezá vette át a hódoltsági seregek irányítását, amihez nemsokára megkapta a Fényes Porta kinevezését is.²³ Mivel Szarhos Ibrahim pasát 1623 végén, amikor megfosztották boszniai hivatalától, nem küldték új állomáshelyre, hanem rendelkezési állományba helyezték (ideiglenesen *mazul* lett), könnyen elképzelhető, hogy magyar deákja, Habíb aga sem hagyta el a tartományt, hanem a később megérkező Mürtezá szolgálatába állt, és az ő kíséretében érkezett Budára.

1627 első felében, a később a szőnyi békéhez vezető oszmán–Habsburg béketárgyalások előkészítése idején Habíb aga már Mürtezá pasa állandó magyar tolmácsa és bizalmi embere volt. Budán ő tolmácsolt a beglerbégnak a Habsburg oldalról érkező követekkel, illetve a szultáni oldalról szintén a tárgyalóküldöttségbe delegált erdélyi diplomáttal folytatott megbeszélésein, és úgy tűnik, ő volt a követek számára az elsődleges kapcsolattartó személy is – a portai dragománok hasonló szolgálatot láttak el a szultáni udvarban.²⁴ A tény, hogy a beglerbég távo-

²⁰ Szarhos Ibrahim pasa életrajzi összefoglalói: Sudár 2006: 28–32; Zahirović 2012: 125–127; Tóth 2013: 218–224.

²¹ Az 1623. évi magyarországi hadjáratról és a két sereg közti együttműködés viszonyosságairól: Nagy 1969: 345–350; B. Szabó 2014: 62–65; Sudár 2023: 145–148.

²² Kármán et al. (eds) 2022: 331–711. Az egyetlen kivétel 1630 januárjából származik, Mürtezá pasa kanizsai látogatásának idejéből, ahová, úgy tűnik, nem vitte magával a magyar tolmácsot. Uo. 27, 680–682.

²³ Sudár 2020: 261–264.

²⁴ Lásd Tholdalagi Mihály, illetve Tasi Gáspár követnaplói: Salamon (szerk.) 1867: 49, 202–203. Bethlen Gábor bevonásáról a szőnyi béketárgyalásokba: Kármán 2024. A portai tolmácsok által ellátott feladatok körére jó példa Zülfikár aga esete: Kármán 2016.

zásáig az összes magyar nyelvű levél az ő keze írása, azt mutatja, hogy pozíciója a későbbiekben sem rendült meg.

Írnokként Habíb aga éppen egy olyan időszakban szolgált, amely több szempontból is átmenetinek számított. Ahogy a téma klasszikus elemzője, Takáts Sándor felfigyelt rá, az 1620-as években kezdett visszaszorulni a magyar nyelv a beglerbégek levelezésében, és a kancellária alkalmazottai is új társadalmi csoportból érkeztek. 1626 februárja után nem ismerünk több levelet Balázs deák kézírásával, aki az utolsó mindazon névvel ismert, évtizedekig szolgáló keresztény magyar írások sorában, akik a Habsburgokkal folytatott diplomáciai levelezés bonyolításáért voltak felelősek.²⁵ Habíb aga anyanyelve szintén a magyar volt (ahogy erről egyes nyelvjárási fordulatai tanúskodnak), de már muszlim hitre tért. Első generációs áttért mivoltát bizonyítja pecsétjének felirata is, amelyben teljes nevét „Habíb ibn Abdullah”-ként adja meg, márpedig az „Allah szolgálja” jelentésű nevet a hódoltságban akkor tüntették fel a muszlim névben patronímként, ha a személy apja még keresztény nevet viselt.²⁶

Habíb aga a tevékenységének hatókörét illetően is egy új korszak képviselője. Míg 1617-ben a budai helytartó még teljes természetességgel küldött magyar nyelvű levelet a Haditanács elnökének, az 1620-as évek közepére már az volt a gyakorlat, hogy a bécsi politikai elit prominens személyiségei oszmán török nyelvű levelet kaptak, és a magyar nyelvet csak a Magyar Királyság, illetve Erdély méltóságviselőivel folytatott levelezésre tartogatták. Az oszmán török nyelvű leveleket nyilvánvalóan a korabeli levelezésben „cancellarius”-nak titulált reisz efendi állította ki, Habíb agának így csak Mürtezá pasa hivatalos kommunikációjának egy részére volt közvetlen rálátása.

Ahhoz képest, hogy az 1620-as évek második feléből szinte hiánytalan a fennmaradt levelezés a budai beglerbég és a magyar nádor, Esterházy Miklós között, és Mürtezá pasa néhány levele megtalálható más gyűjteményekben is, az 1630 utáni évekből alig ismerünk eredeti magyar nyelvű, Buda kormányzójának nevében elküldött dokumentumot. A kevés fennmaradt forrás azonban azt mutatja, hogy Habíb aga szolgálata az 1630-as évek első felében is folyamatos lehetett: Koháry Péter érsekújvári vicekapitány 1630-ban Adzsem Haszan budai pasától, majd a Múszá pasát helyettesítő Ahmed kihájától is olyan levelet kapott,

²⁵ Kármán et al. (eds) 2022: 291–294. Az írkokokról: Takáts 1915: 89–92. A magyar nyelv az 1610-es évek végén a Habsburg oldalról is kiszorult a diplomácia eszköztárából, a latinul érkező levelek mindazonáltal nem kis kihívás elé állították a budai kancelláriát, amelyet épp egy Habíb aga által fogalmazott levél tett szóvá: „Ha azért mikor az szükség fogja kívánni, onnyéd feljül Bécsből az tanácsurak részéről leveleknek köllönék júni, úgy itéljek, azokat ha törökül, az vagy magyar nyelven íratnája Önagságok, alkolmatosb lenne, mert annak minden pontját jobban meg fogja Önagsága urunk érteni. Mert ha az levelek más nyelven fognak íratni, némely szóknak értelmében akadál fog ott lenni, mert miköztünk az jó filosofus ritkán találtotik.” Ahmed kihája levele Koháry Péternek (Buda, 1632. február 12.) *SA BB RA Koháry-Coburg, Č. V. no. 12120.*

²⁶ Hegyi 1998: 237. Habíb aga pecsétjét egy Bethlen Istvánnak küldött leveléről, viaszlenyomatból ismerjük (s. l., 1630. október 15.). *MNL OL P 1955 17. cs. 55. t. no. 128.* A rajta lévő felirat: „Râcî-i Lutfi-i İlâhî / Habîb bin Abdullah” (Az isteni kegyelemért könyörgő Habíb ibn Abdullah). A pecsét értelmezéséért Sudár Baláznak tartozom köszönettel.

amelyet Habib aga vetett papírra.²⁷ 1631 januárjában a Komáromban tartózkodó Habsburg követeknek is a magyar tolmács hozta a beglerbég üzenetét, sőt, hosszasan megvitaták vele a hajdúk hovatarozásával kapcsolatos kérdéseket is.²⁸

Egy dátum nélküli kisebb papiros arról tanúskodik, hogy Habib aga szolgálataira a budai beglerbégek nemcsak magas szintű diplomáciai ügyekben tartottak igényt. Ezen a tolmács egy bizonyos Szabó Istvánt szólított meg, aki „az elhajtott juhok mellett” esett rabságba, tehát nyilván egy oszmán portya során kerülhetett Budára, de feltehetőleg időközben visszatért magyar területre (hiszen különben nem lett volna szükség az írásban való érintkezésre). Habib aga szigorúan ráparancsolt Szabóra, hogy írja fel neki, kik voltak a társaságában, amikor fogságba esett, ahogyan azt is kérte tőle, hogy jegyezze fel rabul ejtőinek nevét és lakhelyét, hogy a beglerbég igazságot szolgáltatthasson.²⁹ Feltehetően a tolmácsnak jóval több idejét tölthette ki az ilyen jellegű ügyek intézése, mint a regionális nagypolitikába való bevonódás.

Az 1635. év tragikus eseményeket hozott a magyar tolmács életében: a városban nagy tűzvész pusztított, amelyben az ő háza is leégett, felesége is alig tudott Pestre menekülni.³⁰ A következő év azonban még ennél is végzetesebbnek bizonyult számára. Bethlen István, aki miután az erdélyi trónt 1630-ban elvesztette, 1636-ban oszmán támogatással trónkövetelőként lépett fel I. Rákóczi Györggyel szemben, rövid naplóbejegyzéseket hagyott hátra az év eseményeiről. A május és június fordulóján született bejegyzések arról tanúskodnak, hogy Naszúhpasazáde Hüszejn pasa Pest melletti táborában zendüléshez közeli állapotok voltak, a különböző hódoltsági állomáshelyekről érkező katonák lázongtak a beglerbég ellen. Június 2-án aztán Bethlen István a következőt jegyezte fel: „Elérkezvén az török végbeliek és az vezér szállása felé közelítvén, kikérék tefter kihaját és Habib agát és levágák.”³¹ Annak hátterében, hogy a magyar tolmács karrierje ilyen véres véget ért, alighanem erdélyi kapcsolatai állhattak.

²⁷ Adzsem Haszan pasa levelei Koháry Péternek (Buda, 1630. július 26. és szeptember 30.), illetve Ahmed kihája levele ugyanannak (Buda, 1632. február 12.). ŠA BB RA Koháry-Coburg, Č. V. no. 12100, 12122, 12120. A következő gyűjteményekben, amelyek a korábbi évtizedre vonatkozó levelezéskiadás alapját képezik, egyetlen magyar nyelvű eredeti levél sem maradt fenn a budai pasáktól Mürtezá pasa távozása és 1636 között: MNL OL P 123 II. i. no. 173–227; MNL OL P 108 Rep. 71. Fasc. 26b; MNL OL A 98 9. cs. fasc. 11–11b.

²⁸ Sebastian Lustrier és Liptay Imre jelentése II. Ferdinándnak (Komárom, 1631. január 17.). Szilágyi 1898: 25, 28–29. További adatok a magyar tolmács tevékenységéről az 1630-as évek első feléből: Szabados 2023: 152. 721–723. j.

²⁹ Habib aga üzenete Szabó Tamásnak (s. d.). ŠA BB RA Koháry-Coburg, Č. V. no. 12194.

³⁰ Sebessi Boldizsár levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1635. október 30.). Beke–Barabás (szerk.) 1888: 163. A tűzvészről: Fekete 1944: 109; Simon 2011: 471.

³¹ Szilágyi 1884: 306. Egy 1642-ből származó levél említ még egy Habib agát Budán: Bátorkeksi Ferenc levele Esterházy Pálnak (Buda, 1642. április 25.). Merényi 1907: 577–578. Minden jel arra mutat azonban, hogy egy másik személyről van szó; egy 1636 késő nyaráról eredetiben fennmaradt, a budai beglerbég nevében fogalmazott levél már más kézírást mutat: Naszuhpasazáde Hüszejn pasa levele a bihari hajdúknak (Rákos mezején, 1046. rebbiüláhir 11. [1636. augusztus 13.]). MNL OL F 12 4. d. V/7. nr. 12.

HABÍB AGA ERDÉLYI KAPCSOLATAI

A szakirodalomban közhely, hogy a különböző kora újkori udvarok tolmácsai ritkán tudtak ellenállni a kísértésnek, hogy a kezükön átmenő információmenyiségből közvetlen anyagi hasznot húzzanak. Az udvarba érkező, vagy onnan útnak indított levelek tartalmát (esetleg róluk készült másolatokat), vagy a zárt ajtók mögött zajló audienciákon hallott információkat sokan tették pénzzé, akár egyszerre több ellenérdekelte fél érdeklődését is kihasználva. Az igazán jól dokumentált esetekben megfigyelhető azonban, hogy nem mindig és nem minden diplomatának volt esélye arra, hogy megfelelő juttatások ellenében fontos háttértudáshoz férjen hozzá egy-egy tolmácson keresztül; személyes preferenciák és ellenszenvék nagy mértékben befolyásolhatták, kivel hajlandó egy dragomán együttműködni és milyen hitelességű hírekkel látja el.³²

Az Erdélyi Fejedelemség diplomáciája az oszmán politika útvesztőjében való tájékozódásához sűrűn keresett olyan pártfogókat, akikkel összekötötte a közös háttér. Az Oszmán Birodalomban általában is megfigyelhető jelenség, hogy a többnemzetiségű politikai közegben a szereplők nagy mértékben építik kapcsolathálójukat etnikai-regionális alapokra (az oszmán török terminológia szerint a közös *cinshez* tartozásra), ebben az esetben is tetten érhető: a fejedelmek számára támogatást nyújtó személyek között sokszor találunk magyar származású renegát tisztségviselőket.³³ Igaz, egyes esetek azt mutatják, hogy ezen kapcsolatok háttérében nem annyira érzelmi azonosulást kell feltételezni, inkább pillanatnyi érdekközösséget, amely a régió szakértőjének számító oszmán méltóságviselők, illetve Erdély uralkodói között állhatott fenn, és amely bármelyik pillanatban össze is omolhatott, ha a nagypolitika által adott keretek azt diktálták.³⁴

Természetesen ezek a mechanizmusok a budai beglerbég udvarának kisebb közegében is hasonlóképpen működtek. A legrészletesebben dokumentált életút, Hans Caspar alias Hüszejn csausé is nyilvánvaló bizonyítékokkal szolgál arra, hogy a korabeli tolmácsok felismerték az információ birtoklásában az anyagi előny megszerzésének a lehetőségét. Az ő karrierjéről azért tudunk ilyen sokat, mert évtizedeken keresztül a Habsburg hírszerzés, a *Geheime Korrespondenz* szolgálatában állt, de az 1650-es években az Erdélyi Fejedelemség diplomatáinak is rendszeresen küldött híreket.³⁵ Habíb aga egyik fennmaradt levele szintén arról tanúskodik, hogy a magyar tolmács nem hivatalos utakon, titkos levélvivőkön keresztül is tartotta a kapcsolatot Esterházy Pál érsekújvári kapitánnyal, és küldött neki híreket; 1634 márciusában éppen arról, hogy a szultán személyesen kíván hadba vonulni, és ezért Drinápolyban nagy sereg gyülekezik. Ugyanebben a levélben hosszasan elmélkedett arról, miképpen kellene értelmezni Albrecht von Wallenstein meggyilkolását, amiről Esterházy értesítette ugyan, de a budai

³² Lásd például Zülfikár aga portai tolmács esetét: Kármán 2016.

³³ B. Szabó–Sudár 2012: 1025–1026; B. Szabó–Sudár 2015.

³⁴ Kármán 2016: 69–74.

³⁵ Szabados 2023; az erdélyi kapcsolatokról: Szabados 2021.

beglerbéghez más hírek is érkeztek a gyászos eseményről, amelyek hitelesebbnek tűnnek.³⁶ Összességében az üzenet, dacára a titkos kommunikációs csatornákra vonatkozó utalásoknak, nem kelti azt a benyomást, hogy a két fél között mély bizalmi viszony állt volna fenn.

Habíb agának az erdélyi diplomáciával fenntartott kapcsolatairól nemcsak sokkal több adatunk van, de azok természete is eltér a Magyar Királyságban szolgáló főtisztnek írott levél hangvételétől. Az első részletesebb információkkal a szőnyi béketárgyalások előkészítő szakaszából rendelkezünk, kis idővel az után, hogy Habíb aga kézírása feltűnt a budai írások között. Tholdalagi Mihállyal, Bethlen Gábor követével nemcsak addig tartották a kapcsolatot, amíg az Budán tartózkodott, hanem az után is, hogy az erdélyi diplomata Szőnybe távozott a tárgyalások tényleges megkezdésére: Tholdalagi naplója szerint Habíb aga informálta arról, hogy a nádor követénél olyan levelek másolatait látta, amelyeket az erdélyi fejedelem korábbi budai pasáknak írt. A tolmács nemcsak figyelmeztette Tholdalagit, hogy olyan praktikákat sejt a háttérben, amelyek Bethlen érdekeit sértik, de két levélről másolatot is készített és megküldte azokat az erdélyi követnek. Arra törekedett, hogy látványosan hasznos szolgálatokat tegyen az erdélyi fejedelemnek, ahogyan azt Tholdalaginak meg is ígérte, amikor a diplomata elhagyta Budát.³⁷

Egy korábbi epizód mindazonáltal azt mutatja, hogy valószínűleg nem Tholdalagi Mihály vonta be a magyar tolmácsot az erdélyi diplomácia kapcsolati hálójába. 1627 áprilisának végén a követ ugyanis azt jelentette fejedelmének, hogy Habíb aga aggódik, nehogy Bethlen egy róla szóló kommentárját rosszakarói Mürtezá pasa udvarában felhasználják ellene. A fejedelemtől Budára visszatért oszmán csaus ugyanis azt állította: Bethlen Gábor panaszkodott, hogy nem tudja elolvasni a Habíb aga által írt leveleket (aminek a valóságtartalma – noha a magyar tolmács írásképe valóban nem kelt rendezett benyomást, és mondatszerkesztése időnként nagy kívánnivalót maga után – erősen kétséges). Tholdalagi azt kérte uralkodójától, hogy következő levelében ejtsen el egy-két Habíb agát támogató megjegyzést – nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy megakadályozzák az erdélyi diplomácia számára hasznos udvaronc kegyvesztését.³⁸ A kérés olyan bizalmi viszonyt és korábbi hasznos szolgálatokat feltételez, amely aligha épülhetett volna ki a Tholdalagi Budára érkezése óta eltelt másfél hónapban, és ez tovább erősíti annak valószínűségét, hogy Habíb aga erdélyi kapcsolatai az 1623. évi hadjárat idejéből származtak.

A szőnyi béke megkötése (1627. szeptember 13.) és Bethlen Gábor halála (1629. november 15.) közötti időszakból nincsenek adataink arra, hogy Habíb aga további szolgálatokat tett volna a fejedelemnek, de 1630-ból olyan jellegű tevékenységéről vannak bizonyítékaink, amelyek messze meghaladják a tolmácsok idegen követségeknek tett szokásos szolgálatait. Ahmed aga, aki a Mürtezá

³⁶ Habíb aga levele Esterházy Pálnak (Buda, 1634. március 18.). MNL OL P 108 II.i. no. 213.

³⁷ Salamon (szerk.) 1867: 51, 155, 161.

³⁸ Tholdalagi Mihály levele Bethlen Gábornak (Buda, 1627. április 26.). Salamon (szerk.) 1867: 47.

pasa helyére kinevezett Adzsem Haszan pasát helyettesítette (úgynevezett *kajmakám*ként) annak Budára érkezéséig, arról informálta Bethlen Istvánt, Erdély kormányzóját, hogy gyanakvásra okot adó hírek érkeztek Magyarországról, amelyek hadfoglalásról és a fejedelemség elleni támadás szervezéséről szólnak. Mivel pedig Habíb agától tudja, hogy a megelőző évben Bethlen Gábor felhívta Mürtezá pasa figyelmét arra, hogy az ő halála esetén nagy esélye van annak, hogy „német részről” ilyen támadás érheti Erdélyt, a maga részéről „szorgalmatos vigyázást” ajánl és maga is készül egy esetleges fegyveres konfliktusra.³⁹

A levelet természetesen a magyar tolmács fogalmazta, könnyen lehet, hogy saját személyét finoman előtérbe tolva. Önmagában Ahmed aga mondandójában nem is lenne semmi különös, hiszen az Oszmán Birodalom határvidéke a szultáni központ logikája szerint egyetlen egységet alkotott, függetlenül attól, hogy a klasszikus oszmán közigazgatásba integrált tartományokból, vagy vazallusállamokból állt, és számos olyan példát ismerünk, amikor hatalomváltások idején a közvetlen szomszédok parancsot kaptak a Fényes Portáról, hogy álljanak készenlétben a katonai segítségnyújtásra.⁴⁰ Annál meglepőbb az, amit nagyjából ugyanekkor Habíb aga saját nevében írt Bethlen Istvánnak.

A tolmács arról számolt be, hogy – noha a kajmakám nemigen akarta elengedni – 1630 májusának elején felkereste az új budai beglerbéget.⁴¹ Ehhez Belgrádba kellett utaznia – a budai pasák körében megszokott dolog volt, hogy új állomáshelyükre való beérkezésük előtt hosszabb időre megállnak a szerbiai erődben, távozásukkor pedig ott várják be Konstantinápolyból érkező utódjukat.⁴² Habíb aga részletesen elmagyarázta Adzsem Haszan pasának a Mürtezá pasa és Bethlen Gábor közötti jóviszony alapjait és tájékoztatta arról is, hogy a magyar nádor, Esterházy Miklós korábbi próbálkozásait arra, hogy a budai beglerbéget saját pártjára állítsa, miképpen sikerült leszerelni. Átadta neki azoknak a leveleknek a másolatait, amelyeket az előző beglerbég Bethlen Gábor halála után Erdély három rendjének, illetve a hajdúknak küldött, és megbeszélte vele mindazt, amit Bethlen István rábízott.

Benyomásunk, hogy Habíb aga ez alkalommal valamiféleképpen az erdélyi diplomácia beépített embereként működött, csak fokozódik a következő bekezdések olvastán, különös tekintettel arra a pontra, amikor a tolmács elmagyarázza Adzsem Haszan pasának és „cancellariusának”, hogy Erdélyt „a német” miatt nem lehetett belefoglalni a szőnyi békekötésbe, amely ennek révén igencsak instabil lábakon áll. Ez az állítása nem egészen volt igaz, ám teljes mértékben belesimult Bethlen Gábor interpretációjába. Amikor ugyanis az erdélyi fejedelem

³⁹ Ahmed aga levele Bethlen Istvánnak (Buda, 1630. május 17.). MNL OL P 1955 17. cs. 55. t. no. 144.

⁴⁰ Panaite 2020. Mürtezá pasa Bethlen Gáborral – a fejedelem életének utolsó hónapjaiban – részletesen egyeztetett a teendőkről, és Bethlen halálhíre után azonnal mozgósította a hódoltságú csapatokat: Kármán et al. (eds) 2022: 648–702.

⁴¹ Habíb aga levele Bethlen Istvánnak ([Buda, 1630. április 17. körül]). MNL OL P 1955 17. cs. 55. t. no. 122. Kiadását lásd a Függelékben.

⁴² Kármán 2014: 648–650.

kénytelen volt szembesülni azzal, hogy hosszú éveken át folytatott kitartó aknamunkája ellenére 1627 szeptemberében mégiscsak meg fogják kötni a békét a Habsburg és Oszmán Birodalom között, megpróbálta legalább azt elérni, hogy a dokumentumba kerüljön be egy explicit rendelkezés arról, hogy fejedelemségét II. Ferdinánd részéről nem érheti támadás. A Habsburg tárgyalódelegáció ezt nem egyszerűen visszautasította, hanem olyan ajánlatot tett, amelyről biztosan tudta, hogy az oszmán fél nem lesz hajlandó elfogadni, tudniillik azt, hogy mindkét uralkodó garantálja Erdély sérthetetlenségét. Számításuk helyes volt, Mürtezá pasa elvetette a javaslatot és a szőnyi békeszerződésbe így végül nem került be a fejedelemséggel kapcsolatos pont, hiába tiltakozott Bethlen Gábor minden lehetséges fórumon.⁴³ A felelősségnek a „német félre” való áthárítása mindazonáltal biztosíthatta, hogy a kérdést oszmán közegben a továbbiakban is napirenden lehessen tartani, annak ellenére, hogy a békeszerződést 1627 szeptemberében a tárgyalódelegációk aláírták, a következő években pedig a ratifikációs okmányokat kicserélő ceremonális követségek is lezajlottak.⁴⁴

Ugyancsak Erdély státuszával kapcsolatos egy szintén Habíb aga kézírásával fennmaradt dokumentum, Johann Rudolf Schmid konstantinápolyi Habsburg követ levele Adzsem Haszan pasának, magyar fordításban. Ebben a diplomata arról számol be, hogy a Fényes Portán visszautasításban volt része, amikor a fejedelemséget szóba hozta: a szultán közölte vele, hogy ahhoz az ő uralkodójának semmi köze nincsen, a nagyvezírt helyettesítő Topal Redzseb pasa kajmakám pedig kinyilvánította, hogy mindenben a szőnyi békében írtakhoz kell magukat tartani. A fentiek ismeretében ez nem igazán volt adekvát válasz, ám a magyar tolmács alighanem helyesen ítélte úgy, hogy az erdélyi udvart érdekelni fogja, mit tárgyal a Habsburg követ a Fényes Portán a fejedelemségről. Ennek az epizódnak a révén ráadásul arról is értesülünk, hogy Habíb aga nemcsak törökül és magyarul, de németül is tudott.⁴⁵

Habíb aga tehát amellet, hogy az erdélyi diplomáciát érdeklő híreket és dokumentumokat juttatott el a fejedelemség kormányzatához, nyíltan az ő érdeklükben szólalt fel az oszmán politika regionális vezető személyiségénél. Nemcsak hogy nem tagadta, hogy információi Bethlen Gábortól származnak, de beszámolója szerint egyenesen idézett Adzsem Haszan pasának a fejedelem hozzá írott leveléből. Az elköteleződés ilyen szintű kimutatása nemcsak az azt nyilvánosság elé táró személy részéről feltételez erős meggyőződést, de azt is világossá teszi, hogy az aktus közegében pozitív fogadtatásra számíthatott. Aligha véletlen, hogy az erdélyi érdekek képviselőjére a budai pasa udvarának miliójében éppen Bethlen Gábor uralkodásához kötődően találunk példát.

⁴³ Brandl et al. 2017: 157–158; Kármán 2024.

⁴⁴ A békekötési procedúra későbbi fázisairól: Tegy 1976; Brandl–Szabados 2020.

⁴⁵ Johann Rudolf Schmid levele Adzsem Haszan pasának (Konstantinápoly, 1630. április 25.). MNL OL R 210 no. 35. pag. 505. Felirata szerint a fordítás németből készült. A fordítás körülményeiről lásd Habíb aga beszámolóját a Függelékben közölt levélben.

Közismert, hogy Bethlen Gábornak Erdély fejedelmei körében kimagaslóan jó kapcsolatai voltak az oszmán politika világával. A tizenöt éves háború idején, illetve az 1610-es években többször is emigrációba kényszerült és ott létrejött kapcsolatait uralkodása alatt is virtuóz módon tudta kamatoztatni. Hatalomra kerülését is a Fényes Porta támogatásának köszönhette, bár a tény, hogy az erdélyi történelem egyetlen olyan trónkövetelője volt, aki oszmán területről érkezve stabilizálni tudta uralmát, mutatja, hogy országlása korántsem pusztán emiatt lett tartós. Mindenesetre az oszmán közegben újra és újra elnyert sikerei azt mutatták: kiváló érzéke volt ahhoz, milyen módon tudja biztosítani azt, hogy mindig elég támogatója legyen a szultáni adminisztrációban és politikáját ne csak túrják, de egyenesen támogassák.⁴⁶

Ebben fontos szerepet játszott az általa alkalmazott retorika, amely markánsan eltért az erdélyi fejedelmek körében megszokott kommunikációs technikáktól. Mindegyikük teljesítette a vazallusi státusz miatt kötelező érvényű elvárásokat, hogy az Oszmán Birodalommal folytatott kommunikáció során újra és újra nyilvánítsák ki a szultán iránt érzett lojalitásukat, ám ezek a kijelentések általában az általánosságok szintjén maradtak. Bethlen Gábor levelezőpartnerei ezzel szemben igen gyakran szembesültek hosszú leírásokkal, amelyben a fejedelem számos korábbi tettét „historice” felidézve bizonygatta, hogy egész életében semmilyen más cél nem vezette, mint a szultán hűségese szolgálata. Minden kudarcát (legalábbis azokat, amelyek oszmán szemmel annak tűntek) meg tudta magyarázni, a szultáni adminisztráció különböző szintjein ülő ellenfeleit vádolva megtesztoszasággal, értelmetlen halogatóssal, vagy egyenesen szándékos szabotázzsal, amellyel legjobb szándékai ellenére is lehetetlenné tették, hogy sikerrel növelje a padisah hatalmát. A Fényes Portára, illetve Budára küldött követeit is részletes instrukciókkal látta el arra nézvést, milyen korábbi jócselekedeteit kell az oszmán adminisztráció képviselőinek emlékezetébe idézni és ellenvetéseiket milyen vádak hangoztatásával kell megsemmisíteni. Röviden: olyan szellemben kommunikált, mint aki teljes mértékben magáévá tette a státuszával kapcsolatos oszmán nézőpontot, miszerint ő is egy szultáni tisztségviselő, nem kisebb mértékben, mint bármelyik hódoltsági beglerbég.⁴⁷

Természetesen nem mindenkire hatott egyformán a Bethlen által alkalmazott technika, de a fejedelem feltűnően sok sikert aratott vele, nem kis mértékben azért, mert az Oszmán Birodalom vezető rétegeiben az 1620-as években meglehetősen gyakorta bekövetkező személycserék rossz hatással voltak az államapparátus intézményes emlékezetére, így a fejedelem számos érvének igazságtartalmát egészen egyszerűen ellenőrizni sem tudták. Minden jel arra mutat, hogy

⁴⁶ Bethlen Gábor oszmán kapcsolatairól újabban: Sudár 2011, 2022, 2023; Papp 2012, 2013, 2014a, 2014b; Kármán 2022.

⁴⁷ Erről a kommunikációs stratégiáról részletes elemzés még nem született, röviden: Kármán 2024. Legjellemzőbb példája talán a Topal Redzseb pasa kajmakámmal folytatott levélváltás 1628-ból, amelyben a nagyvezír helyettesének igen hosszan előadott vádjait a fejedelem hasonló terjedelemben, számos fronton indított ellentámadással zúzta szét: TMÁO II: 9–65.

az 1626-ban a budai beglerbégi pozíciót a régió korábbi, alapos ismerete nélkül elnyerő, ám nagy ambíciók által fűtött Mürtezá pasánál Bethlen Gábornak nagy hitele volt, és ez ugyancsak igaz bizalmi emberére, Habíb agára is.

Az 1630. év aztán sok viszontagságot hozott, és a Bethlen Gábor által előkészített politikai irányvonalat utódai nem tudták követni. A fejedelemmé választott Brandenburi Katalin, illetve Bethlen István kormányzó között állandósult viták lehetetlenné tették nagyobb ívű, hosszabb távú tervek követését, és az erdélyi diplomácia új vezetői a Bethlen Gábor által alkalmazott kommunikációs technikákat sem alkalmazták többé. A kormányzó mindenestre tovább folytatta a magyar tolmács informálását, és nemcsak az erdélyi fejleményekről, hanem a harmincéves háború nyugatabbra fekvő hadszínterein bekövetkező változásokról is.⁴⁸ Habíb agának két levele is fennmaradt 1630 őszéről, amelyekből az látszik, hogy megpróbálta követni a végképp zavarossá váló erdélyi hatalmi viszonyokat. Október elején küldött sorai híven tanúskodnak arról, hogy még mindig elsősorban a Bethlen Gábortól tanult keretek között értékelte az eseményeket, hiszen annak hangsúlyozását tartotta szükségesnek, hogy Adzsem Haszan pasa megvédi az erdélyieket Esterházy Miklós nádor fondorlataitól.⁴⁹ Még a legvadabb fordulatok sem zökkentették ki nyugalmaiból. Katalin lemondása után Bethlen István Rákóczi Györgyöt hívta meg fejedelemmé, de aztán legnagyobb meglepetésére az országgyűlés még a felső-magyarországi főúr beérkezése előtt őt magát választotta meg Erdély uralkodójának. A budai magyar tolmács Bethlen Istvánnak írott levelében nyugtázta a fejleményekről szóló híreket, és jelezte, hogy noha Rákóczi is írt Budára korábban, természetesen az országgyűlés döntését fogják tiszteletben tartani, és a Fényes Portára is a volt kormányzó fejedelemségét támogató üzenetet küldenek majd. Ahogy az aga kifejtette:

„Uram, tudja Nagyságod, az török nemzet az maga böcsületinek szolgál, mindenkor hűségre s szárnya alá azokat szokta bévenni, az melyek kezeket összetévén, fejet hajtván, orcájokat előtte leborotván, eszeken járnak. Nem szokott az mi nemzetünk olyanokat hű szolgálatra hozzá venni, az melyek fegyvereket kezekbe vévén, bosszaságára országában uraltatni igyekezik magokat.”⁵⁰

Bethlen István és Rákóczi György végül egyetlen kardcsapás nélkül kiegyezett egymással, és 1630. november 26-án az országgyűlés utóbbi Erdély fejedelmévé választotta. Habíb aga közvetlen reakcióját a hatalomváltásra nem ismerjük, sőt,

⁴⁸ Bethlen István levele Habíb agának (Szamosújvár, 1630. szeptember 14.) Gergely 1885: 105.

⁴⁹ „[...] palotinusnak rejátok való igyekezetit itt is biven értettetek, és azt is, hogy immár az vezér urunk tökéletesen elhitte polotinusnak az maga leveléből mind én rejátok való gonosz igyekezetit, kit világosan ír, el nem titkolt. Melyhez képest ez is az mi nemzetünk nem aluszik, meg nem fogyatkoztok.” Habíb aga levele Bethlen István ismeretlen követének (Buda, 1630. október 1.). ÖStA FHKA HFU VUG Kt. 72. fol. 609. Köszönöm Szabados Jánosnak, hogy erre a levélre felhívta a figyelmet és rendelkezésemre bocsátotta a dokumentum fotómásolatát.

⁵⁰ Habíb aga levele Bethlen Istvánnak (s. l., 1630. október 15.). MNL OL P 1955 17. cs. 55. t. no. 128. Az 1630. év válságának részleteiről: Szilágyi 1883; Szilágyi 1893: 151–183.

a következő másfél évből egyáltalán nem rendelkezünk erdélyi kapcsolataira vonatkozó forrásokkal. 1632 elején azonban Szalánczy István, a fejedelemség portai képviselője arról tájékoztatta Rákóczit, hogy a frissen kinevezett budai beglerbégnél, Múzá pasánál, aki ekkoriban még Konstantinápolyban tartózkodott, beprotezsálta az agát (ahogy írta: „megszerzők állapotját”).⁵¹ Ezek szerint Habíb jó kapcsolatot alakított ki az új fejedelemmel, egy másik forrás pedig arról tanúskodik, hogy Bethlen Istvánnal viszont (akit az erdélyi és a hódoltságbeli elit egyes tagjai egyaránt komoly politikai tényezőnek tartottak még a lemondása után is) a továbbiakban nem állt levelezésben. 1634 szeptemberében ugyanis, amikor Bethlen István Budára küldte emberét, instrukciójában meghagyta neki, hogy Habíb agától régi jó ismeretségükre hivatkozva tudakozódjon a hírek szerint gyülekező oszmán seregek szándékairól, és próbáljon a budai pasától Bethlen számára egy lovat is megszerezni.⁵² Az utasítás, hogy Habíb aga eszébe kell idézni a régi kapcsolatot, arra utal, hogy a megelőző három évben a kommunikáció közöttük nem volt folyamatos.

Úgy tűnik, I. Rákóczi Györggyel viszont állandó maradt a levelezés: 1635-ben Naszúhpasazáde Hüszejn pasa beglerbégi kinevezését a fejedelemnek Habíb aga külön is hírül adta.⁵³ Azt pedig, hogy kapcsolatuk messzebb terjedt, mint a hivatali információk továbbadása, a Szalánczy István 1635. és 1636. évi budai követségeire vonatkozó iratanyag dokumentálja. Ebből ugyanis az derül ki, hogy a magyar tolmács „conventiós szolgálja”, tehát állandó fizetést húzó embere volt I. Rákóczi Györgynek. Mind a két évben 100-100 tallért kapott az erdélyi követtől, ami jelentős összeg: a Fényes Portán működő erdélyi török deák, illetve a szultáni udvarban fizetett dragomán is csak ennek a dupláját kapta, pedig ők állandó fordítási feladatokat végeztek az erdélyi diplomáciai szolgálat számára, és hírszerzési tevékenységük is sokkal jelentősebb volt, mint amit ebben az időszakban a budai magyar tolmáctól ismerünk. Ráadásul a Portán az erdélyi török deáknak ez volt az egyetlen bevételi forrása.⁵⁴ Az összeg akkor is kiemelkedő, ha a többi budai tisztségviselőnek szánt ajándékokkal vetjük össze: 1635-ben ugyanennyi pénzt a beglerbég idősebbik öccse, illetve a lényegében udvarmesteri feladatokat ellátó, tehát igen befolyásos kihájája, valamint a Naszúhpasazáde Hüszejnt korábban helyettesítő kajmakám kapott, a reisz efendi például csak 28 tallér ajándékban részesült. 1636-ban is csak

⁵¹ Szalánczy István levele I. Rákóczi Györggynek (Konstantinápoly, 1632. február 5.). Beke–Barabás (szerk.) 1888: 18–19.

⁵² Bethlen István memoriálja Horváth Istvánnak (s. l., 1634. szeptember 10.). TMÁO II: 221–222.

⁵³ I. Rákóczi György levele Sebessi Boldizsárnak (Gyulafehérvár, 1635. július 2.). TMÁO II: 248. A budai udvarnak a Bethlen István és I. Rákóczi György közötti hatalmi versengéshez való viszonyáról: B. Szabó 2019.

⁵⁴ Szalánczy István jelentése (1635. december 31.). Beke–Barabás (szerk.) 1888: 165. Kimutatás az általa kiosztott ajándékokról (1636. március 12.). Szilágyi (szerk.) 1883: 290. A Fényes Portán a fordítással megbízottak fizetésére: Kármán 2013: 96–97.

a beglerbég, illetve annak kihájája kaptak ennél több pénzt, a Habíb aga után következő tétel csak 20 tallérra rúgott.⁵⁵

1635-ben ráadásul a 100 tallért a magyar tolmács fizetésén felül kapta, hivatkozással házának pusztulására a budai tűzvészben. 1636 januárjából arra is van adatunk, hogy a követség előkészítői hosszasan tanácskoztak a lehetőségekről, milyen lovat vigyenek az agának; az ajándékok kiosztása után pedig jelezték, hogy a magyar tolmács a 100 tallér mellett „örök emlékezetre” egy kupát is kért. Habíb aga tekintélyére – illetve a feszült politikai helyzetre – jellemző, hogy Szalánczy István jelezte: mivel maradtak még kisebb kupák a követség által Budára vitt mennyiségből, kívánságát tudnák teljesíteni.⁵⁶

Amellett, hogy ezek a jelentések tanúskodnak a magyar tolmács által élvezett kiemelt pozícióról az erdélyi fejedelem hódoltsági kapcsolatrendszerében, még egy pont feltűnő bennük: vajmi keveset szólnak arról, milyen ellenszolgáltatásokkal hálálta meg Habíb aga a pénzt és az ajándékokat. Ugyan Szalánczy István rendszeresen feljegyezte, hogy Naszúhpasazáde Hüszejn pasa a tolmácson keresztül küldte üzeneteit, és ő volt az egyetlen jelenlévő a követnek a beglerbégtől kapott privát audienciáján a tárgyalófeleken kívül, az erdélyi diplomata csak az aga azzal kapcsolatos tanácsait továbbította, hogy kinek milyen ajándékot érdemes a következő alkalommal küldeni. Egyetlen politikai jellegű személyes megnyilvánulása az volt, hogy egy hódoltsági tisztségviselővel fennálló konfliktusában azt ajánlotta I. Rákóczi Györgynek: rendezze a problémát inkább kettesben az érintett Muharrem pasával.⁵⁷ Annak fényében, hogy mindkét követség célja többek között egy-egy Rákóczival szemben fellépő trónkövetelő, Székely Mózes, illetve Bethlen István semlegesítése volt, különösen feltűnő, hogy Szalánczy beszámolóiban hiába keresnénk az agától kapott, máshonnan nem hozzáférhető híreket.⁵⁸

Ez már igen távol volt attól a szereptől, amelyet Habíb aga 1630-ban próbált meg betölteni. Úgy tűnik, I. Rákóczi Györggyel szemben a legkevésbé sem alakult ki a magyar tolmácsban az a személyes elkötelezettség és lojalitás, mint ami Bethlen Gáborral való viszonyát jellemezte – igaz, erre a fejedelem sem adott okot, hiszen annak sem háttere, sem egyénisége nem tette lehetővé azt, hogy elődjének merészen újító kommunikációs stratégiáit kövesse, így természetesen az elért hatás sem lehetett azonos. Az 1630-as évek közepére inkább már arról lehetett szó, hogy a magyar tolmács kihasználta a tény, hogy az erdélyi adminisztráció még jól emlékezett a fejedelemségnek tett diplomáciai szolgálataira és hajlandó volt – különösen egy 1636-hoz hasonló válsághelyzetben – nagyobb összegekkel biztosítani folyamatos jóindulatát.

⁵⁵ Szalánczy István jelentése (1635. december 31.). Beke–Barabás (szerk.) 1888: 165. Kimutatás az általa kiosztott ajándékokról (1636. március 12.). Szilágyi (szerk.) 1883: 290.

⁵⁶ Szalánczy István levelei I. Rákóczi Györgynek (Várad, 1636. január 18., illetve Buda, 1636. március 22.). Szilágyi (szerk.) 1883: 281, illetve Beke 1894: 105.

⁵⁷ Szalánczy István levele I. Rákóczi Györgynek (Buda, 1636. március 15.). Beke 1894: 96, 99–100.

⁵⁸ Lukinich 1910; B. Szabó 2019: 261–264.

Bethlen István 1636. júliusi naplóbejegyzése, amely egyetlen adatunk Habíb aga haláláról, nem jelzi annak okát, miért meszarolták le a lázongó hódoltsági csapatok a magyar tolmácsot. A tény azonban, hogy a kincstárnoki feladatokat ellátó defter kihájával együtt ölték meg, arra enged következtetni, hogy I. Rákóczi Györggyel fennálló kapcsolatai állhattak a háttérben. Valószínű, hogy Budán nyílt titok volt: a magyar tolmács fizetést húz a fejedelemtől. Ám még ha ez nem is lett volna így, az ejálet adminisztrációjának figyelmét nyilván nem kerülték el az 1632. évihez hasonló esetek, amikor Habíb aga pozíciójának megtartása érdekében az erdélyiek jártak közben a beglerbégnél. Ugyanazon alkalommal, amikor Szalánczy István Múszá pasától a magyar tolmács további alkalmazását kérte, közbenjárt Musztafa defter kihája érdekében is. Ez, ha lehet, még feltűnőbb eset volt, ugyanis a budai tisztségviselő hivatalát a nagyvezír, Gázi Ekrem Hüsrev pasa eladta másnak, és csak az erdélyiek, illetve Zülfikár aga portai tolmács közbenjárására sikerült azt visszaszerezni.⁵⁹ Nagyon valószínű, hogy a hódoltsági elit mindkét tisztségviselőt Rákóczi embereként tartotta számon, így kerültek az erdélyi válság kezelésére gyülekező had célkeresztjébe.

* * *

Mindent összevetve, Habíb aga karrierje az 1630-as években nem különbözött nagyon attól, amit az Oszmán Birodalom székhelyén, illetve regionális központjaiban működő tolmácsok életútjáról tudunk: a rendelkezésükre álló információkat és aényt, hogy közvetlen kapcsolatban állnak a döntéshozókkal, külső hatalmak számára áruba bocsátották. Habíb aga is szóba állt mindenkivel, de kapcsolatai egyértelműen erősebbek voltak az egyik érdekelt féllel, Erdéllyel. Különlegesnek a Bethlen Gáborral az 1620-as években kialakult viszonya (amiről szintén nem tudunk túlságosan sokat), de még inkább annak lecsapódása számított 1630-ban, amikor személyesen próbált meg gondoskodni arról, hogy a korábbi években megfigyelt szoros együttműködés a budai beglerbég és az erdélyi fejedelem között a továbbiakban is fenntartható legyen. A szomszédos országgal szemben mutatott ilyen szintű lojalitás kizárólag Bethlen Gábor az erdélyi fejedelmek körében egyedülálló kommunikációs stratégiájának tudható be, és tulajdonképpen a magyar tolmács értelmezésében nem is feltétlenül jelentett külső hatalommal szembeni elköteleződést, hiszen a fejedelem éppenséggel azt bizonygatta nagyon meggyőzően, hogy minden cselekedetét a szultán iránti hűsége motiválja. Az egyedi eset, Habíb aga kísérlete arra, hogy Adzsem Haszan pasát a megfelelő irányba befolyásolja, mielőtt még bárki másnak lehetősége lenne rá, mindenesetre minden más példánál erőteljesebben illusztrálja a rotációs elvnek megfelelően gyakran cserélődő, időnként a régióban semmilyen tapasztalattal

⁵⁹ Szalánczy István levele I. Rákóczi Györgynek (Konstantinápoly, 1632. február 5.). Beke 1888: 18–19. Különös mindazonáltal, hogy Musztafa defter kihája sem az 1635., sem az 1636. évi követség alkalmából összeállított ajándéklistákon nem szerepel: Szalánczy István jelentése (1635. december 31.). Beke–Barabás (szerk.) 1888: 165. Kimutatás az általa kiosztott ajándékokról (1636. március 12.). Szilágyi (szerk.) 1883: 290.

nem rendelkező budai beglerbégek, illetve udvaruk helyben maradó, alacsonyabb rangú személyzetének pozíciója közötti különbséget. Ez indokolja az ezt dokumentáló levél teljes szövegű közlését az alábbiakban.

FÜGGELÉK

Habíb aga Bethlen Istvánnak küldött beszámolója Adzsem Haszan pasával folytatott belgrádi megbeszéléseiről a rajta látható pecsétek tanúsága szerint Tunyogi Csapó József gyűjteményében maradt fenn, később a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárába került. Jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a P 1955 fond (Bethlen család levéltára: Családtagok) utolsó tételében lelhető fel, amelyet az elmúlt évtizedben, a P és R szekciók revíziójának során alakítottak ki. Noha a fond a bethleni Bethlen család anyagát tartalmazza, az átalakítás során az iktári Bethlen család tagjainak dokumentumait is ide osztották, köztük Bethlen István erdélyi fejedelem levelezésének fennmaradt töredékeit. A levél jelenlegi jelzete: MNL OL P 1955 17. cs. 55. t. no. 122. A magyar tolmács a sűrűn teleírt lap margóját is felhasználta, a lapot keresztbe fordítva folytatván a megkezdett gondolatmenetet. Borítékja és külcíme elveszett. A szöveg normalizálása során a budai pasák levelezésének kiadása során kialakított elveket követtem.⁶⁰

Habíb aga levele Bethlen Istvánnak ([Buda, 1630. május 17. körül])

Tekéntetes és nagyságos, énnekem kigyelmes uram, életemig hűséges alázotos szolgálatomat ajánlom, és kívánok Istentől minden Nagyságod kívánta jókat, hosszú életet megadatni.

Noha Nagyságodnak énnekem, méltatlan hívének, két rendbeli levelei is jüttek, melyek ha nem jüttek volna is, az én hűségemhez méltó dolog az volt volna, eddig az ide való dolgokról melyet értünk, meg köllött volna tudósétanunk. De mivel oka az vezérek változása, az új vezér, Haszon pasa még ide Budára föl nem jütt,⁶¹ az ide való végeknek és az magyari dolgot hogy érthette volna, [azo]kon kérem alázatosan Nagyságodat, énnekem megbocsásson. Mikor az vezérrel Isten segítségével együtt ha fogok lenni, úgy az mint Vezér Murteza pasával,⁶² és az dolgot magyari írással rejám fogja bízni, semmi dolgot az penna hátra nem hagy, úgy hogy az ide való dologról érthet mindenkor Nagyságod.

⁶⁰ Kármán et al. (eds) 2022: 18–19.

⁶¹ Adzsem Haszan pasát (mh. 1631) 1630 februárjában nevezték ki budai beglerbégné, nyár elején érkezett meg rezidenciájára. Gévay 1841: 29–30.

⁶² Mürtezá pasa (1581 k.–1636) 1626 augusztusától 1630 februárjáig töltötte be a budai beglerbég tisztségét. Gévay: 1841: 29; Sudár 2020.

Az kajmekám⁶³ is még semmi oly módon itt semmit nem tud, gyakran levelet nem írathatok veli, most is az hírek folyásához képest alég vettem rejá, hogy írjon és az hírekben ítéletet tevén, valóságot megírja neki Nagyságod. Az mint azért tavalyi esztendőben az kénék [?], attól az hírek teltek, fundamentommal megírtam azt is és mast is, ahhoz az minemű jeleket értünk, az is azon levélből értésére leszen Nagyságodnak. Én arra ké[ny]szerétem, semmi hírt előre [ne] vegyen bizonyoson, az míg Nagyságodot meg nem kérdi rajta, és minden dologgal egyezzen Nagyságoddal, úgy az mint eddig Murteza pasa cselekedett. Közben én azon igyekezem, ha módodom fog lenni, minden dologból egymást értse az vezérrel Nagyságtok. Kigyelmes uram, noha énnekem színtelen az vezér mellett köllene lennem, de az vitézlő rend és az kajmekám mellőlő semmiképpen arra nem bocsátott. Nagy nehezen kéreztetem vala arra az vezérrel szembe lenni, postán die 3 mai bocsátott volt el, megírta az vezérnek, semmiképpen itt énnám nélkül az magyar részre választ nem tud adni. Az vezérrel kedden 12 óra tájban itindiig⁶⁴ 3szor szembe voltam, semmit nem tartóztatott, ké[ny]szerétett azon, visszaforduljak. Ugyanazon hónapnak 9dik napján érkeztem Budára.

Az vezér mellette leültetett, szép, okos, szeléd beszédekkel kérdezősködött mind Nagyságtok felől, mint köllenség viselni az dolgot. Én az mint az én vékony elmém-mel tudtam, az Nagyságtokhoz való hűségem szerént eleibe adtam, mi okokból szereté az Istenben elnyugodott fejedelem⁶⁵ és Nagyságtok az országgal Murteza pasát. Azt mondja, ő is hátra semmit az jóakarásban nem hágy. Az minemű bátorító és oktató levelekre az Erdélyben lévő 3 nemzetnek és azon kívül az egész hajdú vitézlő rendnek gyakran Murteza pasa küldött, eleibe adtam mindjárt, az kanczalaryussal följegyezteté, parancsolá, írják meg az ő részéről is az leveleket és Nagyságodnak Kolosvárra az gyűlésbe postán értesék be. Az mint Nagyságod engemet oktatott, miről szóljak Önagyságának, arról is búven beszéltem és megmondottam, mint igyekeztek az palatinus⁶⁶ részéről Murteza pasát melléjek hajtani, és miként ellent tartottunk, hogy ne higye. Nem is hitte, kigyelmes uram, az mint az vezért eccer látom, természetiből úgy ismertem, ez is víg kedvő és nem telhetetlen ember; az mely emberben az telhetetlenség nincs, az igazán szolgálhat urának.

Immár tovább nem tudom, mert még onnyéd feljül⁶⁷ is semmi oly ustrom nem érte; azt szokták mondani, könnyű azt az várat megtartani, az melyet nem ustromolnak. Semmi követségek az fölső pártról még hozzá nem volt, az vezér noha még útjából is és Lándorfejevárról⁶⁸ 2 ízbe is mind az császárnak⁶⁹ és palo-

⁶³ Adzsem Haszan pasát a székhelyére való megérkezéséig úgynevezett *kajmakám*ként Ahmed aga helyettesítette, lásd Ahmed aga levelét Bethlen Istvánnak (Buda, 1630. május 17.). MNL OL P 1955 17. cs. 55. t. no. 144.

⁶⁴ Az *ikindi namazi* a délutáni ima ideje.

⁶⁵ Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629).

⁶⁶ Esterházy Miklós (1583–1645), Magyarország nádora (1625–1645).

⁶⁷ A Habsburg Birodalom tisztségviselői részéről.

⁶⁸ Ma Belgrád (Szerbia). A közismertebb Nándorfehérvár alak mellett a korszakban ebben a formában is használták a nevét.

⁶⁹ II. Ferdinánd magyar és cseh király (1618–1637), illetve német-római császár (1619–1637).

tinusnak írt, de csak még semmit nem írtak. Várjok ide föl; azt mondá énnekem, ennek az rajtunk lévő újságnak⁷⁰ 5dik az vagy 6dik napján megindul.

Azt is emlétém az vezér előtt, kigyelmes uram, mint az szüni mezőben az végezésben⁷¹ nem engedte az német Erdélyországot írnia, úgy az mint köllött volna, az mi részünkrül valók is kívánságokra engedtek, gondolja Nagyságod, ők úgy nem kezdenek dolgokhoz, ha módjok nem leszen. Azt mondta az kanczalaryus, az mely dolgot beszélesz, tudode tis[!], én mondám, ha nem érteném jövődöre mi jühet ki belőlő, nem mondanám; én emez dolgot az megholt fejedelem leveleiből tanultam, ki most is nálam vagyon, kiben azt írta, ha Erdélyt kihagyták, az egész végezésen egy sült báránt nem adna. Az vezérrel az canzelaryus csak egymásra tekintének, én is kijövék.

Ennek utána is mindenfelé résen tartom füleimet, az mit érthetek, megírom Nagyságodnak. És az mint értette Nagyságod az Istenben elnyugodott fejedelem urunknak csirágja⁷² létemet és Ófelsége indulatomban megnyugodott, ha az új vezírnek az én állapotomat Ófölségével commendálja, az vagy követe által izenet szerént legyen, az vagy András dejákkal⁷³ törökül írasson Nagyságtok, mert ott egy énnálamnál rosszabb vagyon, az ki az leveleket forgatja, az magyar írásból nem fogja úgy fordétani az én dolgomat, az mint Nagyságod írja.

[A margón keresztbe:] Az német császár Portán lévő ágyense⁷⁴ levelét az vezér mellett senki meg nem fordéthatta, ennyi ideig ott volt, az melyek olvasni tudták volna is, török nyelven nem tudták értelmét adni. Nekem adta az vezér, én fordétottam magyarra és abbúl törökre itt Budán, és ma küldték oda az fordétást az kajmekám híre nélkül. Az magyarját Nagyságodnak küldtem, lássa, mit akarnak feszegetni Erdély felől, ítéletet tehet róla jobban mindünknél Nagyságod. Bizonyára itt az emberek az német pártrül való békesség ellen való igyekezetrül és cselekedetekrül igen fölháborodtak, úgy, hogy az szemek felnyílt, az vitézlő renden valók is magok közül ma bocsátanak alá az vezérért, hogy siessen följünni, és az hadot szorgalmazza; ha az hír neki meg fog jutni, másképpen gondolja az ide való dolgot, elhitték, nem is késik. Isten sokáig éltesse Nagyságodat!

Nagyságodnak alázatosan szolgál

H

⁷⁰ Azaz júniusnak.

⁷¹ Az 1627. szeptember 13-án aláírt szőnyi béke IV. Murád szultán (1623–1640) és II. Ferdinánd között.

⁷² A korszak politikai levelezésében a török *çirak* szó alatt nagyjából egy patrónus-kliens kapcsolat alárendelt szereplőjét értették.

⁷³ Majtényi András (mh. 1661) erdélyi török tolmács (úgynevezett török deák). Kármán 2014b: 263–264.

⁷⁴ Johann Rudolf Schmid (1590–1667) 1629 és 1644 között a Habsburg uralkodó portai követe. A Habib aga által fordított levél fennmaradt: Johann Rudolf Schmid levele Adzsem Haszan pasának (Konstantinápoly, 1630. április 25.). MNL OL R 210 no. 35. pag. 505.

FORRÁSOK

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)
 Magyar Kancellária Levéltára
 A 98 Transylvania.
 Erdélyi kormányhatósági levéltárak
 F 12 Lymbus.
 Családi és testületi levéltárak
 P 108 Esterházy család hercegi ágának levéltára.
 P 123 Esterházy Miklós levéltára.
 P 1314 Batthyány család körmendi levéltára: Missiles.
 P 1955 Bethlen család levéltára: Családtagok iratai.
 1526 utáni gyűjtemény
 R 210 Tunyogi Csapó József gyűjteménye.
- Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)
 Finanz- und Hofkammerarchiv
 Hoffinanz Ungarn: Vermischte ungarische Gegenstände.
- Štátny archiv v Banskej Bystrici (ŠA BB)
 Rodový archiv Koháry-Coburgov.
- Bayerle, Gustav (ed.) 1972: *Ottoman Diplomacy in Hungary. Letters from Pashas of Buda 1590–1593*. Bloomington.
- Bayerle, Gustav (ed.) 1991: *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616*. Budapest.
- Beke Antal 1894: Adalék Rákóczy György és a Porta összeköttetései történetéhez. Első közlemény. *Történelmi Tár* ([17.] 81–105.
- Beke Antal – Barabás Samu (szerk.) 1888: *I. Rákóczy György és a Porta: Levelek és iratok*. Budapest.
- Gergely Samu 1885: Brandenburgi Katalin és Bethlen István összeköttetése a Portával. (Gróf Teleki Miksáné levéltárából.) Első közlemény. *Történelmi Tár* ([8.] 99–117.
- Kármán, Gábor – Cevrioğlu, Mahmut Halef – Dorogi, Ilona – Fóti, Miklós – Glück, László – Marton, Gellért Ernő – F. Molnár, Mónika (eds) 2022: *The Correspondence of the Beylerbeys of Buda 1617–1630*. Budapest – Szeged.
- Merényi Lajos 1907: Esterházy Pál újvári kapitány levelei a nádorhoz. *Történelmi Tár* ([30.] 568–613.
- Salamon Ferenc (szerk.) 1867: *Két magyar diplomata a tizenhetedik századból*. Pest.
- Szilágyi Sándor (szerk.) 1883: *Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez*. Budapest.
- Szilágyi Sándor 1884: Levelek Bethlen István támadása történetéhez. Első közlemény. *Történelmi Tár* ([7.] 304–336.
- Szilágyi Sándor 1898: Okmányok I. Rákóczy György történetéhez 1631-ben. *Történelmi Tár* ([21.] 18–76.
- Takáts Sándor – Eckhart Ferenc – Szekfű Gyula (szerk.) 1915: *A budai basák magyar nyelvű levelezése. I. 1553–1589*. Budapest.
- TMÁO II. = Szilágyi Áron – Szilágyi Sándor (szerk.): *Török-magyarokori állam-okmánytár II*. Pest, 1869.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Barkey, Karen 1996: In Different Times: Scheduling and Social Control in the Ottoman Empire, 1550 to 1650. *Comparative Studies in Society and History* (38.) 3. 460–483. <https://doi.org/10.1017/S0010417500020028>
- Brandl Gergely – Göncöl Csaba – Juhász Krisztina – Marton Gellért Ernő – Szabados János 2017: Válogatott források az 1627. évi szőnyi békeszerződés történetéhez. *Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközlemények* (17.) 151–203.
- Brandl Gergely – Szabados János 2020: A megbízás terhe – Johann Ludwig von Kuefstein báró konstantinápolyi nagykövetségének előkészítése 1628-ban. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Oszmán–magyar viszony a 16–18. században. Tanulmányok a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom népeinek – magyarok, törökök, rácok, tatárok, zsidók, görögök és egyéb népek – hétköznapjairól; egyén és közösség viszonya*. Budapest, 149–170.
- B. Szabó János 2014: Bethlen Gábor hadai a harmincéves háborúban. A kora újkori hadügyi fejlődés Kelet-Közép-Európában az Erdélyi Fejedelemség példáján a XVII. század első felében. 2. rész. *Hadtörténelmi Közlemények* (127.) 41–76. <https://doi.org/10.51384/cert-02.13>
- B. Szabó János 2019: Két díván Budán: I. Rákóczi György erdélyi fejedelem és a magyarországi oszmán hódoltság elitje (1630–1636). *Történelmi Szemle* (61.) 247–265.
- B. Szabó János – Sudár Balázs 2012: „Independens fejedelem az Portán kívül.” II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai: Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez. 1. rész. *Századok* (146.) 1015–1048.
- B. Szabó János – Sudár Balázs 2015: A hatalom csúcsain: Magyarországi származású renegátok az Oszmán Birodalom politikai elitjében. *Korunk* (25.) 11. 24–30.
- Camariano, Nestor 1970: *Alexandre Mavrocordato le Grand Dragoman. Son activité diplomatique*. Thessaloniki.
- Cevrioğlu, Mahmut Halef 2022: Murteza Pasha's Conduct of Diplomacy on the Buda Frontier (1626–1630). *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* (9.) 24. 351–364. <https://doi.org/10.17822/omad.2022.217>
- Cziráki Zsuzsanna 2024: *A Habsburg Monarchia keleti nyelvi tolmácsai a 17. században*. Budapest.
- Dávid Géza 2002: A 16–17. századi oszmán közigazgatás működése: a beglerbégek és szandzsákbégek kiválasztása és kinevezése. In: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György (szerk.): *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Budapest, 111–119.
- Fekete Lajos 1944: *Budapest a törökkorban*. (Budapest története 3.) Budapest.
- Fodor Pál 2003: Budai pasa. In: Kőszeghy Péter (főszerk.): *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor – kora újkor. I. Aachen – Bylica*. Budapest, 470–473.
- Gévay Antal 1841: *A' budai pasák*. Bécs.
- Hamilton, Alastair 1994: An Egyptian Traveller in the Republic of Letters. Josephus Barbatos or Abudacnus the Copt. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* (57.) 123–150. <https://doi.org/10.2307/751466>
- Hamilton, Alastair 2009: Michel d'Asquier, Imperial Interpreter and Bibliophile. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* (72.) 237–241. <https://doi.org/10.1086/JWCI40593772>

- Hegy Klára 1998: Etnikum, vallás, iszlamizáció. A budai vilájet várkatonaságának eredete és utánpótlása. *Történelmi Szemle* (40.) 229–256.
- Hering, Gunnar 1994: Panagiotis Nikousios als Dragoman der kaiserlichen Gesandtschaft in Konstantinopel. *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* (44.) 143–178.
- Jajczay János 1934: Császári követ fogadása Budán a török idők alatt, a Fővárosi Könyvtár egyik vízfestményén. *A Fővárosi Könyvtár Évkönyve* (4.) 73–87.
- Juhász Krisztina 2020: A második szőnyi béke margójára. Adalékok az 1642. évi szőnyi békekötés történetéhez. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Oszmán–magyar viszony a 16–18. században. Tanulmányok a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom népeinek – magyarok, törökök, rácok, tatárok, zsidók, görögök és egyéb népek – hétköznapjairól; egyén és közösség viszonya*. Budapest, 171–188.
- Kármán Gábor 2013: *Egy közép-európai odüsszeia a 17. században: Harsányi Nagy Jakab élete*. Budapest.
- Kármán Gábor 2014a: Kézcsók a pasának? Erdélyi követek Budán. *Történelmi Szemle* (56.) 639–662.
- Kármán, Gábor 2014b: Translation at the Seventeenth-Century Transylvanian Embassy in Constantinople. In: Born, Robert – Puth, Andreas (hrsg.): *Osmanische Orient und Ostmitteleuropa: Perzeptionen und Interaktionen in den Grenzregionen zwischen dem 16. und 18. Jahrhundert*. Stuttgart, 253–277.
- Kármán Gábor 2016: Zülfikár aga portai főtölmács. *Aetas* (31.) 3. 54–76.
- Kármán Gábor 2022: Előremenekülés: A harmincéves háború mint megoldás az Erdélyi Fejedelemség hatalmi válságára. *Korunk* (33.) 8. 45–57.
- Kármán, Gábor 2024: A Third Party: Gábor Bethlen, Prince of Transylvania and the Habsburg–Ottoman Peace Negotiations 1624–1627. In: González Cuerva, Rubén – Caprioli, Francesco (eds): *Beyond European Courts: Models of Indirect Diplomacy in Eurasian Borderlands*. Turnhout, megjelenés előtt.
- Kerekes Dóra 2004: A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején. *Századok* (138.) 327–368.
- Kerekes Dóra 2008: Az első „Keleti Nyelvek Kollégiuma” Bécsben – A császári tolmácsok képzése a 17. század végén. In: K. Lengyel Zsolt – Nagy József Zsigmond – Újváry Gábor (szerk.): *Österreichisch–ungarische Beziehungen auf dem Gebiet des Schulwesens/Osztrák–magyar felsőoktatási kapcsolatok*. Budapest – Székesfehérvár, 93–107.
- Kerekes Dóra 2010: *Diplomaták és kémek Konstantinápolyban*. Budapest.
- Krstić, Tijana 2011: Of Translation and Empire: Sixteenth-Century Ottoman Imperial Interpreters as Renaissance Go-Betweens. In: Woodhead, Christine (ed.): *The Ottoman World*. London, 130–142.
- Lukinich Imre 1910: Bethlen István támadása 1636-ban. *Századok* (44.) 24–40, 98–112, 212–227, 298–314, 477–494.
- Majláth Béla 1885: *Az 1642-ik évi szőnyi békekötés története*. (Értekezések a történeti tudományok köréből, XII/5.) Budapest.
- Matuz, Josef 1975: Die Pfortendolmetscher zur Herrschaftszeit Süleymans des Prächtigen. *Südost-Forschungen* (34.) 26–60.
- Molnár Antal 2009: *Egy raguzai kereskedőtársaság a hódolt Budán: Scipione Bona és Marino Bucchia vállalkozásának története és dokumentumai (1573–1595) – Eine Handelsgesellschaft aus Ragusa im osmanischen Ofen: Geschichte und Dokumente der*

- Gesellschaft von Scipione Bona und Marino Bucchia (1573–1595)*. (Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez 2.) Budapest.
- Nagy László 1969: *Bethlen Gábor a független Magyarországért*. Budapest.
- Panaite, Viorel 2020: Watching over the Neighboring Provinces in the Ottoman Empire: The Case of Tributary Princes from the North of the Danube in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In: Kármán, Gábor (ed.): *Tributaries and Peripheries of the Ottoman Empire*. Leiden – Boston, 7–23. https://doi.org/10.1163/9789004430600_003
- Papp Sándor 2012: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta (1619–1621). *Századok* (145.) 915–973.
- Papp Sándor 2013: Bethlen Gábor ismeretlen hadjárati terve II. Ferdinánd és a katolikus Európa ellen. In: Kármán Gábor – Tszelszky, Kees (szerk.): *Bethlen Gábor és Európa*. Budapest, 103–127.
- Papp Sándor 2014a: Újabb adatok Bethlen Gábor hatalomra kerülése történetéhez. In: Dáné Veronka et al. (szerk.): *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Kolozsvár, 36–47.
- Papp Sándor 2014b: Oszmán adatok Bethlen Gábor portai kapcsolataira a harmincéves háború idején. In: Dominkovits Péter – Katona Csaba (szerk.): *Egy új együttműködés kezdete: Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*. Budapest – Sopron, 61–77.
- Papp Sándor 2018: Az Oszmán Birodalom, a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia kapcsolattörténete a békekötések tükrében. (Vázlat és adatbázis.) *Aetas* (33.) 4. 86–99.
- Procházka-Eisl, Gisela – Römer, Claudia 2009: Raub, Mord und Übergriffe an der habsburgisch-osmanischen Grenze: Der diplomatische Alltag der Beglerbege von Buda abseits von Zeremonien. In: Kauz, Ralph – Rota, Giorgio – Niederkorn, Jan Paul (Hgg.): *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der frühen Neuzeit*. Wien, 251–264.
- Radway, Robyn Dora 2017: *Vernacular Diplomacy in Central Europe: Statesmen and Soldiers between the Habsburg and Ottoman Empires, 1543–1593*. (PhD-disszertáció.) Princeton University.
- Rothman, E. Natalie 2009: Interpreting Dragomans. Boundaries and Crossings in the Early Modern Mediterranean. *Comparative Studies in Society and History* (51.) 771–800. <https://doi.org/10.1017/S0010417509990132>
- Rothman, E. Natalie 2013: Dragomans and “Turkish Literature”: The Making of a Field Inquiry. *Oriente Moderno* (93.) 390–421. <https://doi.org/10.1163/22138617-12340023>
- Rothman, E. Natalie 2021: *The Dragoman Renaissance: Diplomatic Interpreters and the Routes of Orientalism*. Ithaca. <https://doi.org/10.1515/9781501758485>
- Salamon Ferenc 1867: Tájékozás. In: Salamon Ferenc (szerk.): *Két magyar diplomata a tizenhetedik századból*. Pest, i–xlv.
- Simon Katalin 2011: Az 1723-as budai tűzvész. *Fons: Forráskiadás és Segéd tudományok* (18.) 457–554.
- Strohmeyer, Arno 2017: Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben: A konstantinápolyi Habsburg diplomaták esete. *Történelmi Szemle* (59.) 177–198.
- Strohmeyer, Arno 2020: The Symbolic Making of the Peace of Carlowitz. The Border Crossing of Count Wolfgang IV of Oettingen-Wallerstein during His Mission as Imperial Ambassador to the Sublime Porte (1699–1701). In: Heywood, Colin

- Parvev, Ivan (eds): *The Treaties of Carlowitz (1699). Antecedents, Course and Consequences*. Leiden – Boston, 213–235. https://doi.org/10.1163/9789004414280_014
- Sudár Balázs 2006: Ki volt Jakováli Haszán pasa? *Pécsi Szemle* (9.) 27–34.
- Sudár Balázs 2011: Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem. *Századok* (145.) 975–996. <https://doi.org/10.21637/GT.2011.2.01>.
- Sudár Balázs 2020: Egy harcművész a végeken: Mürtezá pasa. *Hadtörténelmi Közlemények* (133.) 259–274.
- Sudár Balázs 2022: Bethlen és az egri pasák. In: Sudár Balázs (szerk.): *Élet a török hódoltságban*. Pécs, 128–143.
- Sudár, Balázs 2023: Ottoman Auxiliary Troops in Gábor Bethlen's Armies 1619–1626. In: Kármán, Gábor (ed.): *The Princes of Transylvania in the Thirty Years War*. Paderborn, 130–153. https://doi.org/10.30965/9783657795222_007
- Szabados János 2016: A 17. századi Habsburg hírszerzés „gyöngyszeme”. Hans Caspar budai titkos levelező (1646–1659) munkássága: Vázlat egy nagyobb összefoglaláshoz. *Aetas* (31.) 3. 77–92.
- Szabados János 2021: A Rákócziak Erdélye egy budai renegát tolmács és kém, Hans Caspar tevékenységének tükrében (1630–1660). *Századok* (155.) 783–810.
- Szabados, János 2023: *Die Karriere des deutschen Renegaten Hans Caspar in Ofen (1627–1660) im politischen und kulturellen Kontext*. Wien. <https://doi.org/10.1553/9780-EAW92787>
- Szakály Ferenc – Tardy Lajos 1989: Nyomozás egy magyar származású szultáni tolmács után. *Keletkutatás* ([8.] ösz. 60–67.
- Szilágyi Sándor 1883: [Bevezetés a XXI. fejezethez]. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. IX. 1629–1637*. Budapest, 3–60.
- Szilágyi Sándor 1893: *I. Rákóczy György 1593–1648*. Budapest.
- Takáts Sándor 1915: A magyar és török íródeákok. In: Takáts Sándor: *Rajzok a török világból. I.* Budapest, 1–104.
- Teply, Karl 1976: *Die kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV. 1628: Des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte*. Wien.
- Tóth Hajnalka 2013: Rossz szomszédság – török átok? A Szokolluk levelei a Batthyányaknak. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Az oszmán–magyar kényszerű együttélés és hozadéka*. Piliscsaba, 215–226.
- Tóth Hajnalka 2019: Harminc év Habsburg-szolgálatban: Betekintés Johann Adam Lachowitz török tolmács áldozatos munkájába (1678–1709). *Fons: Forráskutatás és Segéttudományok* (26.) 1. 39–62.
- von Thiessen, Hillard 2011: Diplomatie vom *Typ ancien*. Überlegungen zu einem Idealtypus des frühneuzeitlichen Gesandtenwesens. In: von Thiessen, Hillard – Windler, Christian (Hgg.): *Akteure der Außenbeziehungen. Netzwerke und Interkulturalität im historischen Wandel*. Köln – Weimar – Wien, 471–503. <https://doi.org/10.7788/boehlau.9783412212698.471>
- Zahirović, Nedim 2010: *Murteza Pascha von Ofen zwischen Panegyrik und Historie: Eine literarisch-historische Analyse eines osmanischen Wesirspiegels von Nergisi (El-vasfū l-kāmil fī-ahvāli l-vezīri l-‘ādil)*. Frankfurt am Main. <https://doi.org/10.3726/978-3-653-00292-8>
- Zahirović, Nedim 2012: A Memibégovicsok Magyarországon, Szlavóniában és Horvátországban a 17. század első felében. *Korall* (13.) 48. 121–132.